

Tušené souvislosti paralelní krize vládnutí, ekonomiky a společenských věd

Mezinárodní vědecká konference ESF MU, „Šlapanice 2009“

22.1. 2009

Martin Potůček

Centrum pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd UK Praha

<http://ceses.cuni.cz>, <http://martinpotucek.cz>

Úvodem

Nedávno jsem se vrátil z USA: nemluví tam o ničem jiném než o začínající krizi. Vědí, proč. Už se dotýká a ještě dlouho se bude bezprostředně dotýkat jejich životů, šancí, příležitostí i ohrožení. Ale nejen jejich – dozajista i našich.

Proto jsem se rozhodl nabídnout ke kritické diskusi svůj výklad faktorů, prodromů, povahy a možných reakcí na globální krizi finančních trhů – a na ni navazující krizi hospodářskou, sociální a politickou.

Vidím především dvě podstatné okolnosti, které přispěly k jejímu vzniku: artikulované zájmy finančního kapitálu, protěžující neoliberalní ideologii, které se úspěšně prosadily v arénách politického rozhodování, a nekompetenci společenských věd v poznávání charakteru soudobé fáze vývoje lidské civilizace.

1. Role zájmů a ideologií

Zde bych se rád opřel o poznatky sociologie vědění, analyzující úlohu zájmů v konfiguraci ideologií schopných významně ovlivnit to, co si lidé myslí, čemu věří a jak se chovají. Jejím hlavním představitelem je Karl Mannheim a jeho – u nás málo známé – dílo „Ideologie a utopie“ (Mannheim 1991).

Vývoj světa se až do loňského roku odehrával ve znamení převládajícího neoliberalního paradigmatu, vtěleného do tzv. Washingtonského konsenzu. Ten bylo a lze – samozřejmě

zjednodušeně – vyjádřit sloganem „Stát je překážkou svobodného podnikání (a tím i blaha společnosti jako celku).“

Toto paradigma vznikalo a postupně sílilo v USA, posléze ve Velké Británii a nakonec s plnou razancí, podporováno institucemi jako je Světová banka a Mezinárodní měnový fond, dorazilo i k nám. Zde koincidovalo s diskreditací a politickou porážkou komunismu a potencovalo hledání zásadně odlišných řešení.

(Protagonistou tohoto výkladu aktuálních potřeb doby obecně a českého státu zvláště byl a dosud zůstává Václav Klaus.)

Za úspěchem neoliberální interpretace problémů soudobé civilizace je nutno vidět masivní a artikulované ekonomické zájmy globálního finančního kapitálu. Ty byly s vynaložením značných zdrojů uplatňovány k přímé i nepřímé podpoře akademických a politických kruhů, které tyto koncepty uplatňovaly při přípravě, zdůvodňování a realizaci reforem (de)regulace ekonomiky i demontáže sociálního státu.

Kromě několika málo výjimek (mezi nimi opět zaujímá význačné místo Václav Klaus, tvrdící, že současná krize byla způsobena „deregulací“) se dnes společenští vědci shodují v definování příčin kolapsu finančních trhů: aktéři globálních finančních trhů byli osvobozeni z pout veřejného dohledu a kontroly a pustili se bez morálních skrupulí do hry známé pod názvem „letadlo“: splácím dluhy tím, že si půjčím od jiných, kteří si půjčují opět od jiných – a kruh se pomalu, ale jistě uzavírá...

I v řadách ekonomů se ojediněle vyskytly hlasy včasného varování – v některých případech i v ostrém protikladu k dříve prezentovaným stanoviskům. Uvedme například jména Josepha Stiglitze, Francise Fukuyamy, Geoffrey Sachse či George Sorose. U nás to byl především Ondřej Benáček (2006), Tyto názory však byly až do nedávna marginalizovány a v politické praxi ignorovány.

2. Limity ekonomie a dalších společenských věd, alternativní koncepty výkladu

Část problémů, které přivodily tento zarážející deficit porozumění problémům soudobé civilizace na straně společenských věd, byla dána jejich rozčleněním a přílišnou specializací. (Wallerstein 1998)

Jinými slovy: problémy finančního trhu nemůže analyzovat pouze ekonomie, právě tak jako pokles legitimacy a efektivity veřejných a politických institucí nemůže indikovat pouze politická věda.

Byla to právě ekonomie, která se více méně úspěšně pokusila obsadit veřejný prostor, v němž společenské vědy analyzovaly dynamiku soudobých společností a snažily se z této analýzy vyvozovat doporučení pro společenskou praxi. Nebyla ale jediná.

Rád bych zde uvedl – bez obsírného výkladu, jen s referencemi na prameny - tři pokusy o prosazení alternativních paradigmat, stavějících důsledně na spolupráci několika společenských věd, jichž jsem byl svědkem i přímým účastníkem v posledních třiceti letech:

1. 80. léta: Teorie kultivace a uplatnění lidského potenciálu ve společenském reprodukčním procesu a role odvětví rozvoje člověka.

Struktura lidského potenciálu: potenciál zdraví, individuálně integrační a regulační potenciál, dovednostní a znalostní potenciál, hodnotově orientační potenciál, sociálně participační potenciál, tvořivý potenciál. Překvapivé afinity tehdejšího kritického náboje tohoto konceptu ve vztahu k teorii základny a nadstavby a praxi „reálného socialismu“ s deficity a chybami v přístupu k veřejnému sektoru našich polistopadových politických reprezentací. (Potůček et al. 1989, Potůček 1988, 1990)

2. 90. léta: Nejen trh: role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti.

Konceptualizace vztahů mezi trhem, státem a občanským sektorem jakožto teoretický základ pro empirické zkoumání procesů formování veřejné politiky v novém českém státě a v dalších postkomunistických zemích. (Potůček 1997, 1999)

3. Začátek nového tisíciletí: Strategické volby pro Českou republiku: teoretická východiska.

Globalizace a evropská integrace jako podstatné kontextuální faktory vývoje ČR, vymezení vztahů trhu, státu a občanského sektoru na různých úrovních, klíčové politické ideologie a orientace společnosti, kritérium kvality a udržitelnosti života. (Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M. (eds.) 2008)

Ve všech těchto případech se ukázalo, jak obtížná a náročná je spolupráce ekonomů se sociology, politology, právníky a teoretiky veřejné správy. Všechna tato paradigmata byla ovšem také tak či onak marginalizována.

3. Co dále?

Jak hodlají krizi řešit současné politické reprezentace? Zaznamenáváme odstíny v přístupech (USA, Velká Británie, Francie, Německo), ale v zásadě masivními dotacemi z veřejných rozpočtů pro sanaci privátních ekonomických subjektů. Politikům je dnes už jasné, že řešení je nutno hledat lepší veřejnou regulací ekonomických aktivit na globální úrovni. Zde se však ukryvá čertovo kopytko: aktéři globální ekonomiky se už emancipovali natolik, že mají všechny ostatní aktéry, včetně vlád nejbohatších a nejsilnějších států, jako rukojmí, mohou je vydírat hrozbou rezignace na příspěvek k naplňování jejich veřejné funkce (vytvářet pracovní příležitosti), a také tak bezostyšně činí.

Dochází-li dnes tak rychle k tak obrovským transferům veřejných peněz, nezbyvá než se ptát, jak to, že řádově nižší investice, potřebné k podpoře rozvoje veřejného sektoru, nebyly v minulosti nikdy k dispozici, naopak se omezovaly a stále větší břímě v uspokojování potřeb se přesouvalo na jednotlivce a rodiny? Vysvětlení je nutno opět hledat v úzkých ekonomických zájmech těch, kteří chtěli přesunem těchto služeb z veřejného do komerčního sektoru získat další podíl na zisku.

Troufám si tvrdit, že veřejný sektor může být i přes zřejmou diskreditaci neoliberálního paradigmatu ohrožen probíhající krizí ještě více než v minulosti tímto paradigmatem samotným: prostředků bude za jinak stejných okolností méně a veřejných úloh a nároků více.

Výhledy budoucího vývoje se rýsují v ne příliš zřetelných konfiguracích. Jisté je, že budou nezbytná závažná politická rozhodnutí na nadnárodní i na národní úrovni (regulace globálních finančních trhů, zvýšení daňové zátěže). I tak lze očekávat rostoucí sociální napětí, jím indukované politické turbulence, neklid a fluktuace v podobách politické reprezentace. Klíčové bude, zda se občanům u nás i ve světě podaří zformovat se do účinné politické formace, která by zabránila rozkladu společností více či méně podle latinskoamerického scénáře známého ze 70. až 90. let minulého století.

Nyní se otevírá okno příležitostí pro formování nového pohledu na způsoby, jimiž lidstvo spravuje svoje záležitosti, a na návrhy veřejných politik, které by pomohly politickým reprezentacím vybědnout z probíhající krize. Absentující kapacity vládnutí (Dror 2001) však nedávají velké naděje, že se to obejde bez větších či menších krizí a selhání. Zevrubná analýza kapacit strategického vládnutí v České republice (Potůček a kol. 2007) nabízí ještě méně důvodů k optimismu.

Společenské vědy ve světě i u nás mají přitom v nastalé situaci velkou odpovědnost, myslím větší, než bychom si asi všichni přáli.

Prameny:

Benáček, O.: Co čeká Ameriku a svět za Bernankeho. *Hospodářské noviny*, 28.2. 2006.

Dror, Y.: *The Capacity to Govern*. London, Frank Cass 2001.

Mannheim, K.: *Ideologie a utopie*. Archa, Bratislava 1991.

Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M.: *Strategické volby pro českou společnost. Teoretická východiska*. Praha, Sociologické nakladatelství 2008.

Potůček, M. et al.: *Lidský potenciál československé společnosti*. *Sociológia*, 21, 1989, č. 3, s. 325-342.

Potůček, M. a kol.: *Strategické vládnutí a Česká republika*. 1. vyd. Praha, Grada, 2007. 360 s. ISBN 978-80-247-2126-2.

Potůček, M.: Člověk v měnící se společnosti - příklad Československa. Sociologický časopis, 26, 1990, s.269-275.

Potůček, M.: Lidský potenciál v rozvoji čs.společnosti. Politická ekonomie, 36, 1988, č. 2, 175-188.

Potůček, M.: Nejen trh. Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti. Praha, Sociologické nakladatelství 1997. 188 s.

Potůček, M.: Not Only the Market. Budapest, CEU Press 1999. 146 p. ISBN 963-9116-51-3

Wallerstein, I.: Kam směřují sociální vědy. Praha, Sociologické nakladatelství 1998.